

**МАКАРЕНКО І. С.,**  
аспірант кафедри кримінально-  
правових дисциплін  
(Дніпропетровський державний  
університет внутрішніх справ)

УДК 343.14

## ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО СУДДІ ПІД ЧАС ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Аналізуються проблеми запровадження інституту слідчого судді у кримінальному процесі за новим КПК України.

**Ключові слова:** судовий контроль, слідчий суддя, запобіжні заходи, взяття під варту, застава.

Анализируются проблемы внедрения института следственного судьи в уголовном процессе по новому УПК Украины.

**Ключевые слова:** судебный контроль, следственный судья, меры пресечения, содержание под стражей, залог.

The article is devoted to the analysis the problem of the introduction of an investigating judge in a criminal trial for a new Code of Ukraine.

**Key words:** judicial control, the investigating judge, preventive measures, detention, bail.

**Вступ.** Інститут запобіжних заходів пов'язаний з обмеженням прав і свобод особи. Обов'язок держави, захищати права і свободи своїх громадян. Ст. 5 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. передбачає, що кожна людина має право на свободу й особисту недоторканність. Ніхто не може бути позбавлений свободи інакше як у випадках і в порядку, встановлених законом. Аналогічні положення містить також Конституція України.

Запобіжні заходи – важлива складова частина, невід'ємний елемент механізму забезпечення успішної реалізації завдань кримінального судочинства. Але використання будь-яких із цих заходів завжди пов'язано з утиском певних прав громадян, незважаючи на те, що вони прагнуть дотримання належної поведінки обвинуваченого (підозрюваного). Розглядаючи такий процесуальний інститут, як запобіжні заходи, ми виходимо, по-перше, з того, що вони на досить тривалий період обмежують права і свободи особи (свободу пересування, спілкування, здійснення певних дій), причому ще не визнаної судом винною в скоєнні злочину. Тому велике значення має правомірність обмеження прав особи щодо застосування зазначених заходів. І тільки правильне застосування того або іншого запобіжного заходу, дозволить пропорційно обмежити права і свободу учасників кримінального судочинства. Це багато в чому залежить від законності й обгрунтованості приведення норм права в дію, від того, наскільки досконале законодавство, що регулює процедуру застосування запобіжних заходів.

Актуальність теми дослідження пояснюється введенням в дію нового Кримінального процесуального кодексу яким визначено як нові види запобіжних заходів, так і новий порядок застосування зазначених запобіжних заходів. З моменту вступу в силу нового Кримінального процесуального кодексу України саме слідчого суддю наділено повноваженнями щодо



застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування. За період нетривалої дії кодексу виникло ряд проблемних питань, з якими стикаються учасники процесу, в тому числі, слідчі судді при обранні та застосуванні запобіжних заходів. Нещодавно Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ видано ряд листів направлених на роз'яснення деяких положень КПК України, а саме лист від 05.04.2013р. № 223-558/0/4-13 «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження», лист від 04.04.2013 № 511-550/0/4-13 «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України».

Питання судового контролю на досудовому провадженні є предметом досліджень уже давно. Останнім часом все активніше досліджуються проблеми застосування нового КПК України [1–6; 11,12]. Однак процесуальний статус слідчого судді у контексті нового КПК України, зважаючи на його нещодавнє прийняття, практично не аналізувався вченими.

**Постановка завдання.** Мета статті – визначення місця й ролі слідчого судді як суб'єкта реалізації судового контролю під час застосування запобіжних заходів та аналіз його повноважень у даній сфері.

**Результати дослідження.** Ст. 176 КПК України передбачено перелік запобіжних заходів у порядку від менш суворого до більш суворого, а саме: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою. Законодавець відмовився від підписки про невиїзд, поруки громадської організації або трудового колективу, нагляду командування військової частини, які надавав право застосовувати КПК України 1960 р. Тимчасовим запобіжним заходом залишено затримання особи, яке, як і раніше, не може перевищувати сімдесяті двох годин з моменту затримання.

Як зазначено вище, під час досудового розслідування запобіжні заходи застосовує слідчий суддя за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження – суд за клопотанням прокурора.

Новий КПК України визначає запобіжний захід у вигляді взяття під варту як такий, що має винятковий характер, для його застосування прокурор повинен довести в суді, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе відвернути ризику, зазначені у ст. 177 КПК. Можна дійти висновку, що взяття під варту дискредитувало себе внаслідок його використання з метою примушування особи до визнання вини, тому законодавець передбачив низку альтернативних запобіжних заходів не пов'язаних з триманням під вартою.

За даними Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ за I півріччя 2013 р. до місцевих загальних судів надійшло 212,1 тис. клопотань, скарг, заяв, які розглядаються слідчим суддею під час досудового розслідування, з них найбільшу кількість становлять клопотання про застосування запобіжних заходів – 29,7 тис. [7].

За повідомленням виконуючого обов'язки Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ з набуттям чинності новим кодексом кількість випадків обрання такого запобіжного заходу, як взяття під варту, значно зменшилася – більш ніж наполовину, судді дедалі частіше обирають альтернативні йому заходи. [1, с. 8].

У I півріччі 2013 р. кількість осіб, звільнених судами під заставу, значно зросла у порівнянні з I півріччям 2012 р. (190 осіб) і становила 295 осіб. Крім згаданого запобіжного заходу, відповідно до КПК, місцевими загальними судами у I півріччі 2013 р. застосовано такі види запобіжних заходів: задоволено 14,5 тис. клопотань (скарг, заяв) про особисте зобов'язання або 94,7 % від кількості розглянутих клопотань (скарг, заяв); 258 – про особисту поруку (91,8 %); 2 899 – про домашній арешт (91,3 %) [7].



Також, за даними статистики, тримання під вартою застосовується у 84, 8 % розглянутих подань про обрання зазначеного виду запобіжного заходу [7]. Для порівняння протягом 2012 р. суди розглянули 28,5 тис. подань про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, із них задоволено 24,2 тис. подань або майже 85 % від кількості розглянутих [8]; протягом 2011 р. – розглянуто 45,7 тис. подань про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, з них задоволено 39,7 тис. подань або 87 % від кількості розглянутих [10].

Наведене дає підстави стверджувати про наявність тенденції до гуманізації кримінального процесу, проте, незважаючи на загальне зменшення застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під вар, залишається досить поширеним явищем.

Необхідно звернути увагу на ті обставини, що новим кодексом значно розширено порівняно з КПК 1960 р. перелік обставин, які слідчий суддя зобов'язані враховувати під час вирішення питання про обрання того чи іншого запобіжного заходу.

Однак слідчі судді не завжди правильно оцінюють наявність ризиків, визначених ст. 177 КПК України, та наявність певних обставин, які необхідно враховувати в обранні запобіжного заходу, передбачених ст. 178 КПК України, що призводить необгрунтованого застосування як більш суворого запобіжного заходу, так і навпаки, занадто м'якого, що не здатний забезпечити належну поведінку підозрюваного. До того трапляється, що обставини, покладені в обгрунтування, не підтверджені доказами.

Окрім того, за посиланнями суддів, сприяють допущенню помилок під час застосування запобіжних заходів і дії органів досудового розслідування, які не завжди обгрутовують клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту відповідно до вимог КПК України. Основними їх недоліками є неповні дані про підозрюваного чи обвинуваченого, відомості про судимість, про злочин/кримінальне правопорушення, часто відсутні протоколи затримання особи, дата й час затримання. Поширені випадки, коли клопотання про обрання запобіжних заходів надходять до суду безпосередньо перед закінченням установленого законом строку, що позбавляє слідчих суддів можливості ретельно вивчити матеріал, перевірити наявність підстав для обрання підозрюваному (обвинуваченому) запобіжного заходу у вигляді саме тримання під вартою. Крім того, не завжди конкретизуються підстави, за наявності яких є необхідність у продовженні строку тримання під вартою, не обгрутовується винятковість цього запобіжного заходу. У клопотаннях про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту не зазначається початок строку тримання осіб під вартою, через що виникають певні проблеми у подальшому винесенні слідчими суддями ухвал [2, с. 10].

З аналізу судової практики видно, що слідчі судді під час винесення ухвал про застосування запобіжного заходу допускають такі порушення, як неправильне визначення дати закінчення дії таких запобіжних заходів, як тримання під вартою або домашнього арешту; неправильно визначають чи взагалі не визначають розмір застави у визначених законом випадках під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; в ухвалі про застосування запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, не вказують обов'язки, передбачені ч. 5 ст. 194 цього Кодексу, що покладаються на підозрюваного, обвинуваченого, та у випадках, установлених цим Кодексом, строк, на який їх покладено. Наведені порушення норм процесуального законодавства є частими підставами для скасування ухвал слідчих суддів апеляційною інстанцією.

Також часто підставами для скасування ухвали слідчого судді є недостатнє обгрунтування обрання певного запобіжного заходу та відсутність доказів, що підтверджують обставини, покладені в основу обгрунтування.

Так, відповідно до вимог ч. 1 ст. 196 КПК України в ухвалі про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зазначає відомості, зокрема, про обставини, які свідчать



про існування ризиків, передбачених ст. 177 цього Кодексу; обставини, які свідчать про недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризикам, передбаченим ст. 177 цього Кодексу; посилання на докази, які обґрунтовують ці обставини.

Слідчі судді, виносячи ухвалу про застосування запобіжного заходу, інколи використовують той самий і шаблонний набір слів, не наводячи ніяких конкретних підстав. Такий підхід слідчих суддів означає просто механічне затвердження рішення з подачі посадових осіб правоохоронних органів та незабезпечення незалежної критичної оцінки обставин справи, що не може відповідати основному завданню слідчого судді забезпечувати дотримання прав особи на досудовому провадженні.

В своїй ухвалі слідчий суддя повинен послатися також на обставини про недостатність застосування більш м'якого запобіжного заходу для гарантії забезпечення виконання підозрюваним процесуальних обов'язків, оскільки сама по собі тяжкість покарання, що загрожує особі у разі визнання її винною у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого вона підозрюється, і наявність зазначених ризиків, не можуть бути безумовною підставою для обрання більш суворого запобіжного заходу. Викладені в ухвалі слідчого судді ризики, за відсутності їх належного обґрунтування, є припущеннями, що не можуть бути покладені в основу судового рішення. У першу чергу, слідчим суддям необхідно брати до уваги дані про особу підозрюваного та його характеристику, а не формальні підстави, враховуючи, що новим КПК України значно розширено можливості застосування інших запобіжних заходів, окрім найсуворішого – взяття під варту.

Не зважаючи на думку скептиків, застосування запобіжних заходів, не пов'язаних з триманням під вартою не мало наслідком масового ухилення підозрюваних від виконання покладених на них процесуальних обов'язків. Перебування ж таких осіб на свободі, крім значної економії бюджетних коштів на їх утримання, призводить до реальної змагальності у судовому процесі, оскільки такі особи мають повноцінну можливість збирання доказів, не перебувають під тиском кримінального оточення та не отримують у стінах слідчих ізоляторів негативного досвіду [3, с. 27].

Окремо зупинимося на позитивних моментах запровадження застави, яка застосовується як самостійний запобіжний захід і визначається у певних випадках під час постановлення ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Кодексом надано можливість слідчому судді також індивідуалізувати для підозрюваного розмір застави з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу та ризиків, передбачених ст. 177 цього Кодексу. Розмір застави повинен достатньою мірою гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків і не може бути зовсім непомірним для нього.

Зуважимо, що з моменту надання чинності новому кодексу на казначейський депозитний рахунок Шевченківського районного суду м. Києва надійшло близько 30 млн грн від внесеної застави. При цьому в усіх судах України ця цифра коливається в межах 45 млн грн [3, с. 27].

Викликають певні труднощі положення ст. 309 КПК України згідно з якою не всі ухвали слідчого судді під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку, а лише ті, що зазначені в цій статті. Скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді. Не зважаючи на чіткий перелік, вказаний у ст. 309 КПК України, траплялися випадки перегляду в апеляційному порядку ухвал слідчого судді, які не підлягають оскарженню, зокрема, такі як застосування запобіжного заходу у вигляді застави або відмова щодо її



застосування, зміна запобіжного заходу та ін. Слід зауважити, що апеляційні скарги на застосування запобіжного заходу у вигляді застави або на відмову в її застосуванні досить численні, при цьому підставою для їх оскарження, як правило, є занадто великий, непомірний розмір призначеної застави. Апеляційна інстанція правомірно відмовляє у відкритті провадження за наведеними апеляційними скаргами, однак враховуючи ті обставини, що визначення розміру застави є досить оцінним поняттям, а, як вказано вище, слідчі судді інколи визначають її розмір не об'єктивно, доцільно було б надання можливості оскарження таких ухвал.

**Висновки.** Отже, за новим КПК України питання застосування запобіжних заходів належить до виключної компетенції слідчого судді та суду, воно вирішується в судовому засіданні в режимі змагальності сторін за участю прокурора, обвинуваченого та його захисника, що дасть можливість значно підвищити рівень захисту учасників процесу. Вже сьогодні простежується зменшення практики обрання такого запобіжного заходу, як взяття під варту. Спираючись на закордонну практику, законодавці внесли чимало гуманістичних нововведень, однак не до всіх нововведень готові учасники процесу, в тому числі й слідчі судді. Не зважаючи на чітку регламентацію заходів забезпечення кримінального провадження кодексом, можливість максимально індивідуалізувати підхід до визначення заходу забезпечення для конкретної особи у конкретному випадку, встановлювати наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, досліджувати докази та допитувати свідків під час обрання запобіжного заходу, слідчі судді не в повній мірі використовують закладені у новому кодексі повноваження для захисту підозрюваного, обвинувачуваного та діють досить консервативно. З іншого боку, хоч у новому КПК України визначено значну кількість положень, що сприяють захисту прав особи, наявність багатьох норм, які під час застосування мають оцінний характер, суттєво ускладнює їх дієве втілення на практиці з боку слідчих суддів та сприяє формуванню неоднакової практики їх застосування. Відсутність контролю з боку апеляційної та касаційної інстанцій у певних випадках також не завжди є позитивним явищем, оскільки за відсутності сформованої практики слідчі судді допускають помилки під час застосування процесуальних норм. Подальша уніфікація та стандартизація практики застосування положень кодексу з часом дадуть змогу зробити суттєві кроки до утвердження ефективного судового захисту прав і свобод людини та громадянина у кримінальному процесі й набути слідчим суддею статусу однієї з дієвих та ключових фігур у кримінальному процесі.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення процесуального статусу слідчого судді під час здійснення ним повноважень під час обрання запобіжного заходу.

#### **Список використаних джерел:**

1. Бойко М. Адаптація до новацій КПК вже відбулася, він працює / М. Бойко // Закон і бізнес. – 2013. – № 9 (1099). – С. 8.
2. Керівники суддів обговорили проблеми застосування КПК // Закон і бізнес. – 2013. – № 35 (1125). – С. 10.
3. Кириенко О. Прогресс пошел / О. Кириенко // Юридическая практика. – 2013. – № 24 (807). – С. 27.
4. Міщенко С. М. Слідчий суддя як суб'єкт реалізації судового контролю під час здійснення досудового розслідування: окремі аспекти / С. М. Міщенко // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – № 6 (9). – С. 88–96.



5. Попелюшко В. О. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок та суб'єкти застосування / В. О. Попелюшко // Адвокат. – 2012. – № 9 (144). – С. 4–6.
6. Тарасова С. Следственные в действии / С. Тарасова // Юридическая практика. – 2013. – № 7 (790). – С. 22.
7. Інформація щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення та Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у I півріччі 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://sc.gov.ua/ua/sudova\\_statistika.html](http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html).
8. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційним судом Автономної Республіки Крим у 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://sc.gov.ua/ua/sudova\\_statistika.html](http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html).
9. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційним судом Автономної Республіки Крим у I півріччі 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://sc.gov.ua/ua/sudova\\_statistika.html](http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html).
10. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційним судом Автономної Республіки Крим у 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://sc.gov.ua/ua/sudova\\_statistika.html](http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html).
11. Тертишник В. М. Концептуальні проблеми реформи кримінального судочинства / В. М. Тертишник // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – №1(5). – С. 70–74.
12. Тертишник В. М. Концептуальні проблеми реформи кримінального судочинства / В. М. Тертишник // Право і суспільство. – 2013. – №1. – С. 136–144.

